

BLAZONUL PRINCIAR DESCOPERIT LA CETATEA FĂGĂRAȘULUI

Adrian IONIȚĂ¹

THE PRINCELY COAT OF ARMS DISCOVERED AT THE FĂGĂRAȘ CASTLE

ABSTRACT

In July 2020, during the preventive archaeological excavations carried out, in the outer courtyard of the Făgăraș castle, on the southern side, in the place where a drinking water chamber was to be placed, a massive stone of approximately semicircular shape was found. The stone was carved in bas-relief on one side showing the following heraldic representation: two lions rampant facing, supporting with their forepaws a crown above a dragon's head, whose body arches from right to left around the ensemble, and an irregular like a heart central shield on which there are two swans, facing each other, with their necks pierced by an arrow from left to right; the right lion has its lower right paw resting on a shield with a brace-shaped upper part, on which a tower, a sun and a crescent are shown; the lion on the left has its lower left paw resting on a shield similar to the previous one, on which the left-turned head of an eagle and three of its left wing feathers can be seen. The respective image is the coat of arms of Gabriel Bethlen, prince of Transylvania in the period 1613-1629.

Keywords: Făgăraș castle, carved stone, coat of arms, Gabriel Bethlen prince of Transylvania, 17th century.

Localitatea Făgăraș se situează în sudul Transilvaniei, într-o regiune depresionară străbătută de râul Olt, aproximativ la jumătatea distanței dintre Brașov și Sibiu. În centrul orașului, nu departe de malul stâng al Oltului, se află o impresionantă cetate, incontestabil unul dintre cele mai însemnate monumente ale arhitecturii medievale din România.

Cetatea Făgărașului, așa cum ni se înfățișează astăzi, este rezultatul unei activități constructive întinsă de-a lungul mai multor sute de ani, începută, cel mai probabil, în jurul anului 1300². Monumentul actual este compus în principal din castelul propriu-zis – o construcție cu trei niveluri de forma unui patruleter neregulat, cu turnuri la colțuri și un turn suplimentar pe latura de nord, înconjurat de o fortificație alcătuită din patru bastioane masive construite în „manieră italiană”, unite prin ziduri duble, cu umplutură de pământ între ele, formând un trapez neregulat. În jurul cetății

¹ Cercetător științific I dr. habil., Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, București; e-mail: aionita67@yahoo.com.

² Prima atestare documentară a Făgărașului (*posessio Fogros*) este din anul 1291 (Franz Zimmermann, Carl Werner (eds.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Hermannstadt, 1892, p. 177), fără a se putea preciza dacă exista și o cetate de piatră la acea dată. Vezi discuția la: Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, București, 1999, p. 66-71, și literatura mai veche.

se află un șanț lat de apărare, pietruit și umplut cu apă. Accesul în cetate se face pe latura de est, printr-un turn barbacană flancat de două corpuri de gardă, iar mai departe, în curtea interioară a castelului, se pătrunde printr-o altă barbacană³. De-a lungul timpului monumentul a suferit o serie de modificări, restructurări și restaurări care dau aspectul actual a ceea ce numim cetatea Făgărașului. Prima incintă a fost transformată în reședință nobiliară, prin dotarea cu elemente constructive ale Renașterii italiene, castelul dobândind noi funcțiuni. Epoca de glorie se plasează în secolul al XVII-lea, când pentru o vreme în cetatea Făgărașului au rezidat principii Transilvaniei și tot aici s-a întrunit de 11 ori dieta țării. După 1690⁴, când Transilvania a intrat sub administrație austriacă, apoi austro-ungară, până în 1918, în cetate s-a aflat o garnizoană militară, monumentul fiind supus unor operațiuni, pe lângă cele de întărire a capacității defensive, de modernizare, din care aș aminti în primul rând sistemul amplu de canalizare.

Începând cu 1919 cetatea a găzduit succesiv un lagăr pentru rușii „albi” anti-comuniști (1919-1920), o garnizoană militară românească, închisoare politică (1950-1960), apoi activități economice – unități ale cooperăției meșteșugărești, de alimentație publică și cazare, în paralel cu cele muzeografice. Astăzi îndeplinește exclusiv funcția de muzeu al Țării Făgărașului, adăpostind totodată și biblioteca municipală⁵.

După ce pușcăria a fost evacuată, în cetate au avut loc în perioada 1963-1977 ample lucrări de restaurare, urmate de altele în anii 2012-2015, precedate ori însoțite și de cercetări arheologice (1963-1973, 1987, 1998, 2011-2012)⁶. În anul 2020 a început un nou și consistent proces de restaurare, în cadrul unui proiect planificat pe durata a doi ani⁷, care a durat însă ceva mai mult, fiind finalizat în 2023. Cu această ocazie s-au efectuat cercetări arheologice preventive⁸ în acele zone unde solul urma a fi afectat de lucrările constructorului, în special cele de modernizare a utilităților. În curtea interioară a cetății – spațiu cuprins între castelul propriu-zis și zidurile forti-

³ Actualmente există o intrare și pe latura de nord a cetății (calea de acces a vizitatorilor), în curtea interioară a castelului pătrunzându-se prin aceeași intrare aflată pe latura de est.

⁴ Chiar în anul 1689 în cetatea Făgărașului s-a instalat o garnizoană germană, care nu era subordonată căpitanului cetății, iar în 1696 cetatea a intrat în proprietatea coroanei habsburgice.

⁵ Gheorghe Sebestyén, *Cetatea Făgărașului*, București, 1992, p. 122-125.

⁶ Voica Maria Pușcașu, Nicolae Pușcașu, *Cetatea Făgăraș – orașul Făgăraș – jud. Brașov*, voce în: *Săpăturile arheologice efectuate de D.M.I.A. în anul 1972*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, 1, 1973, p. 74-75; Gheorghe I. Cantacuzino, *Cercetări arheologice la Făgăraș*, în „Cercetări Arheologice”, 10, 1997, p. 239-255; Daniela Marcu-Istrate, Gabriel Izdrăilă, I. Șchiopu, *Făgăraș, jud. Brașov. Punct: Cetate (115)*, în „Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2011”, București, 2012, p. 211-213; Daniela Marcu-Istrate, *Cetatea Făgăraș (I)*, în „Interferențe. Revistă de civilizație și spiritualitate europeană”, 2, 2012, p. 11-13.

⁷ Proiectul se intitulează „Restaurarea și valorificarea durabilă a Patrimoniului Cultural al Municipiului Făgăraș – Cetatea Făgărașului”, în cadrul căruia, alături de numeroase alte lucrări, s-a construit un pod peste șanțul de apă pe latura de nord, pe aici fiind în prezent calea de acces a vizitatorilor, iar pe latura de est s-a reconstruit un pod mobil, așa cum a existat începând cu finele veacului al XVI-lea (sau începutul secolului al XVII-lea).

⁸ Cercetările arheologice au fost organizate de Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române în colaborare cu Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, sub responsabilitatea științifică a dr. Adrian Ioniță, din colectiv făcând parte dr. Daniela Marcu-Istrate, dr. Cătălin Constantin, Horia Pirău.

ficației construite în „manieră italiană” cu bastioane masive la colțuri –, pe toate cele patru laturi s-au efectuat secțiuni lungi cu scopul de a introduce noi conducte pentru aducerea apei potabile, pentru evacuarea apelor menajere și a celor pluviale, conform proiectului amintit. S-a urmărit în general ca amplasarea noilor conducte să se facă pe traseul vechilor utilități din anii 1960-1970, cu excepția laturii de nord, unde traseul a fost foarte puțin deviat către nord.

În cele ce urmează mă voi referi doar la unul dintre segmentele sudice ale traseului conductelor și anume la cel din apropierea turnului Thomory (de sud-est), deoarece săpăturile arheologice de aici au condus la descoperirea celui mai important artefact (din campaniile 2020-2022) și anume piatra sculptată cu blazonul principelui Gabriel Bethlen (1613-1629) (Fig. 1). Secțiunea amplasată aici – S.12 (convențional notărilor arheologice), cu o lungime de 14 m, lățime de 1,50 m și adâncimea de 1,35 m –, se afla la 1,80 m sud, paralel cu latura sudică a turnului Thomory și suprapunea în cea mai mare parte traseul vechilor conducte. Pe latura sudică a secțiunii, la 0,50 m de capătul estic al acesteia, s-a practicat o casetă de 1,00x2,00 m, în care urma să fie amplasat un cămin pentru apă potabilă (Fig. 2).

În ziua de 15 iulie 2020, în timp ce se săpa această casetă, la adâncimea de -1,30 m (față de nivelul de călcare de atunci al curții exterioare, actualmente în acea zonă nivelul fiind coborât cu circa 0,50 m), s-a găsit o piatră masivă de formă aproximativ semicirculară sculptată pe una dintre fețe. Aceasta zăcea cu partea sculptată în jos, la baza unui strat consistent de moloz conținând multă cărămidă. Piatra, o gresie calcaroasă oolitică (ori un calcar gresos) de culoare gălbuie⁹, reprezentând cam 2/3 dintr-un cerc, avea dimensiunile de 110x70x22 cm și cântărea circa 100 kg. Marginile erau bine finisate prin șlefuire (în special partea inferioară), nu însă și dosul pietrei, care avea denivelări de 1-2 cm.

Sursa materiei prime nu a fost determinată cu precizie, zăcăminte de gresii/calcare asemănătoare existând în mai multe locuri pe cuprinsul Transilvaniei, cea mai apropiată sursă fiind în Țara Bârsei, în zona Zărnești. Dacă meșterul cioplitor este din Cluj, după cum există o serie de indicii, atunci nu este exclus ca piatra să provină din această zonă, din exploatarea de la Baci, Suceagu, Mănăstur sau Florești, dar asupra meșterului revin puțin mai târziu.

Sculptura în basorelief cu adâncimea de aproximativ 2 cm, realizată prin cioplire și șlefuire, înfățișează următoarele: doi lei rampanți afrontați susținând cu labele din față o coroană deasupra capului unui dragon, al cărui corp se arcuiește de la dreapta spre stânga în jurul ansamblului, și un scut central cordiform neregulat pe care se află două lebede, față în față, cu gâturile străpunse de o săgeată de la stânga spre dreapta; leul din dreapta are laba inferioară dreaptă sprijinită pe un scut cu partea superioară în formă de acoladă, pe care sunt redată un turn (cu două ferestre și intrarea boltită), un soare și o semilună; leul din stânga are laba inferioară stângă sprijinită pe un scut asemănător cu precedentul, pe care se observă capul întors spre stânga (către scutul central cu cele două lebede) al unei acvile și trei dintre penele de la aripa sa stângă (Fig. 3/1, 4/1, 6/1). Sculptura a fost executată tehnic și artistic cu multă grijă

⁹ Piatra a fost examinată din punct de vedere geologic doar cu ochiul liber, nu și din punct de vedere microscopic, de către inginer geofizician Cornel David, căruia îi mulțumesc călduros și pe această cale.

și finețe; în ciuda scurgerii timpului, care a dus la deteriorări, încă se mai pot observa detaliile măiestriei meșterului. Îndrăznim să afirmăm că este una dintre cele mai impecabile piese sculptate de acest gen din Transilvania.

O parte dintre elementele descrise au fost deteriorate din vechime, labelle leilor care susțin coroana fiind parțial rupte, alte elemente, inclusiv coroana și capetele leilor, fiind mai mult sau mai puțin ciobite ori tocite. Aceste urme de tocire indică faptul că piatra a fost expusă contactului cu mediul o perioadă destul de îndelungată de timp. În care loc anume din castel se afla inițial și pe ce durată, voi încerca să răspund la aceste întrebări puțin mai jos.

Piatra a fost scoasă cu dificultate din pământ cu ajutorul unui miniexcavator, ținând cont de greutatea ei, greutate sporită și de umiditatea absorbită în timp, dar și de îngustimea casei în care urma să fie amplasat căminul de apă. Imediat ce a fost scoasă, pe zona centrală (lebedele străpunse de săgeată) au putut fi observate foarte mici pete de culoare, mai întâi roșu cărămiziu – pe care inițial le-am pus pe seama contactului cu cărămizile din molozul cu care stătuse împreună atâta timp în pământ. S-au perceput apoi și fine urme de culoare verde, a căror proveniență de la oxizii unui obiect metalic poate fi luată și ea în considerare. Acestea au dispărut pe măsură ce piatra a fost curățată de pământ și se usca. Desigur palidele urme de culoare puteau proveni, cel mai probabil, de la mediul în care a zăcut în pământ, dar nu este exclus total, mai puțin probabil însă, nici ca la origine piatra să fi fost pictată.

Cele două lebede cu gâturile străpunse de o săgeată constituie emblema familiei Bethlen¹⁰ și mai figurează pe edificiile care au legătură cu principele Gabriel Bethlen¹¹ la cetatea Făgărașului în zona logiei (Fig. 4/2), și la Aiud, pe o clădire aflată lângă colegiul fondat în 1622 de către principe¹² (Fig. 4/3). Mai poate fi adusă în discuție și placa comemorativă de la turnul croitorilor din Cluj, în care sunt redată însemnele princiare (nu doar ale familiei) și ale orașului (Fig. 4/4), dar asupra acesteia voi reveni mai jos. Nici una dintre reprezentările menționate nu egalează însă din punct de vedere artistic piatra sculptată descrisă anterior.

¹⁰ Bethlen este numele a două vechi familii maghiare nobiliare renumite; de Iktár – cea din care provine principele Gabriel, avea ca emblema două lebede cu gâturile străpunse de o săgeată; de Bethlen – cealaltă familie din care provin, de asemenea, o serie de personalități politice, având ca simbol un șarpe încoronat cu un măr în gură (Bicsok Zoltán, Orbán Zsolt, „Isten segedelmével udvaromat megépittem ...”. *Történelmi családok kastélyai Erdélyben*, Csikszereda, 2012, p. 136-176).

¹¹ Lebedele cu gâturile străpunse de o săgeată (două perechi chiar în aceeași compoziție), reprezentând emblema lui Bethlen (III) Péter (de Iktár) din anul 1644, se mai află deasupra intrării bisericii reformate din Hunedoara (Bicsok Z., „Akire több bízatik, az többről tartozik számot adni”. *Képek az Erdélyi nemesség múltjából*, în vol. „Isten segedelmével udvaromat megépittem ...”, p. 32).

¹² Blazonul la care mă refer se află pe ancadramentul porții unei clădiri situate lângă corpul estic al colegiului (Corp C1), în vreme ce, pe latura nordică a corpului sudic al clădirii (Corp C2) mai există o placă conținând emblema lui Gabriel Bethlen, pusă în 1922 (informație Paul Scrobotă, căruia îi mulțumesc și pe această cale; vezi: P. Scrobotă, *Colegiul Bethlen Gábor 1622-2022. 400 de ani de istorie. Cercetări arheologice ale clădirilor componente aflate în incinta instituției aiudene*, Cluj, 2022, p. 16-17, și *Enciclopedia virtuală maghiară din România* (<http://referinte.transindex.ro/enciclopedie/monument.php?id=219>; accesat: 19. 10.2023).

În opinia noastră, blazonul a fost gândit și sculptat într-o concepție unitară, aproape sigur pe două bucăți inegale de piatră, alcătuint un cerc ușor neregulat cu raza de aproximativ 56 cm. Probabil greutatea mare, ce făcea dificilă manevrarea unei asemenea piese circulare, a făcut ca meșterul să opteze pentru o astfel de soluție. Reamintesc că partea păstrată reprezintă ceva mai puțin de 2/3 (62,5%) din cerc (110 x 70 cm), iar cea care lipsește, dacă presupunerea noastră este corectă, ar fi trebuit să aibă dimensiunile de 110x42 cm. Latura comună este dreaptă și perfect finisată, tocmai pentru a permite o îmbinare cât mai bună. Meșterul pietrar a ales să împartă inegal cercul, foarte probabil din dorința de a păstra intacte elementele de forță ale blazonului – leii (simbol al puterii) și scutul central cu cele două lebede (emblema familiei Bethlen). O împărțire pe diametrul cercului ar fi dus la secționarea acestora.

Se observă pe cele două părți superioare ale celor două scuturi fragmente din simbolurile heraldice transilvănene – pe unul, capul și o mică parte a aripii stângi a acvilei, pe celălalt un turn, soarele (cu chip uman) și semiluna –, însemnele secuilor. Partea care lipsește conținea într-un scut restul acvilei cu aripile deschise – simbolul comitatelor ardelene¹³, iar în celălalt scut încă 6 turnuri, desigur reprezentând cele 7 cetăți¹⁴ – simbolul scaunelor săsești (Siebenbürgen)¹⁵ (Fig. 5). Pe sub scuturi se continua corpul dragonului, a cărui coadă se observă clar în partea stângă pe piatra păstrată, capătul cozii aflându-se în gura dragonului. Ar fi fost ciudată figurarea acesteia dacă meșterul nu ar fi gândit și confecționarea părții care lipsește.

Dragonul este un element care simbolizează apartenența la Ordinul Dragonului, mulți dintre principii Transilvaniei fiind membri ai acestuia, de altfel și pe stema predecesorului său, Gabriel Báthory (1608-1613), figurând un dragon cu coada înfășurată în jurul gâtului (cele 7 turnuri fiind poziționate pe scut tot 4 deasupra și 3 dedesubt)¹⁶. De remarcat că dragonul și leii susținând coroana deasupra capului acestuia, apar doar pe blazonul descoperit la Făgăraș, nu și pe alte însemne princiare (în piatră, monede sau sigilii) ale lui G. Bethlen. Din acest punct de vedere constituie cea mai complexă reprezentare a simbolurilor heraldice care mobilează blazonul principelui.

Dată fiind dimensiunea pietrei și compoziția unică a elementelor de pe blazon, întruchipând autoritatea, bogăția și puterea principelui, partea inferioară a acesteia trebuia să fi existat cu siguranță. Mesajul pentru privitorii epocii era clar, nu trunchiat ori încifrat de genul: „ghiciți ce se află pe scuturi”, sau „nu mai redăm celelalte elemente de pe scuturi pentru că sunt binecunoscute ori subînțelese”. În orice

¹³ Desigur, acvila, soarele și semiluna sunt simboluri des întâlnite în heraldica europeană; pentru a nu ne îndepărta însă de spațiul nostru reamintim că soarele (uneori steaua) și semiluna alături de acvilă se regăsesc și pe stema Țării Românești, iar împreună cu capul de bour pe cea a Moldovei (Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 44-45, 82).

¹⁴ Turnurile sunt poziționate pe scut 4 deasupra și 3 dedesubt, așa cum apar pe diverse reprezentări ale stemei Transilvaniei, deși aceasta nu constituie totuși o regulă strictă; în vremea lui Gabriel Bethlen sunt poziționate astfel pe placa de la turnul croitorilor din Cluj, dar ele figurează și în alte poziții: 3/2/1 pe monede, 2/3/2 pe sigiliu, sau 3/3/1 pe steagul principelui.

¹⁵ D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 131-132.

¹⁶ Szekeres Attila István, *The Coat of Arms of Báthory's as the Symbol of Transylvania*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, VIII, 2019, p. 44-55.

situație, blazonul transmitea fără dubii imaginea atotputerniciei unui principe aflat în deplinătatea gloriei monarhice.

Nu putem să știm însă ce se afla la bază între cele două scuturi. Spațiul este destul de mare pentru a fi rămas gol, de aceea presupunem că putea fi un motiv vegetal ori geometric inspirat din motivele ornamentale ale epocii (Fig. 5/2), fie era gravat un an (al confecționării) sau inițialele G.D.G.P.T. („Gabriel Dei Gratia Princeps Transilvaniae”) (Fig. 5/1, 6/2), care apar de pildă pe steag alături de blazonul principelui (aici fiind redați și leii susținând coroana, nu însă și dragonul)¹⁷. Inițialele D.G.B.G. („Domino Gabriel Bethlen dei Gratia ...”, continuând cu întreaga titulatură princiară și anul) figurează și pe amintita placă comemorativă de la turnul croitorilor din Cluj (Fig. 4/4). Nu este exclusă nici o combinație între inițiale și an, dar în lipsa oricărui indiciu ne oprim aici cu presupunerile, oricare dintre variante, inclusiv ca spațiul să fi fost gol, fiind posibile.

În privința anului există mai multe ipoteze, dintre care una foarte tentantă, bazată pe inventarele cetății din 1632, conform căreia „blazonul din piatră al răposatului nostru domn, în câteva bucăți, pentru bastion” era depozitat pe bastionul de sud-est (singurul construit de familia Bathory). El ar fi trebuit să fie montat pe bastionul nord-estic, a cărui construcție fusese începută de Gabriel Bethlen în 1625, dar nefinalizat complet nici măcar în următoarea decadă. Identificarea blazonului descoperit în 2020 cu una dintre aceste „bucăți” nu este sigură, dar constituie singura mențiune scrisă de până acum privind existența la Făgăraș a unui blazon din piatră aparținând lui Gabriel Bethlen. Este posibil ca blazonul amintit în inventarul castelului să fi fost comandat de către Ecaterina de Brandenburg (soția lui G. Bethlen), după moartea principelui, în memoria sa, așadar în intervalul 1629-1632. Nu este exclus, în egală măsură însă, nici ca blazonul să fi fost comandat de principe însuși în perioada sa de plină glorie monarhică începând cu 1620, când a fost ales și rege al Ungariei (fără a-și fi exercitat cu adevărat funcția)¹⁸. Pentru această perioadă pledează și faptul că elementele de pe blazon (exceptând dragonul și leii ce figurează doar aici) sunt redat destul de asemănător cu cele de pe sigiliul principelui utilizat în jurul acestei date (1621)¹⁹ și de asemenea cu cele de pe monedele de bună calitate emise în acea perioadă (Fig. 4/5-7).

Referitor la meșterul care a cioplit în piatră blazonul, unele indicii ar conduce către István Diószegi, un personaj binecunoscut în breasla cioplitorilor din Cluj, cu o lungă activitate în domeniu (atestat din 1588 până în 1629). Conform datelor de arhivă, acesta ar fi lucrat la o parte din ancadramentele de piatră de manieră renașcentistă de la castelul Făgărașului²⁰ în vremea lui Gabriel Bethlen. De asemenea a realizat mai multe lucrări în epocă, printre care placa comemorativă a turnului croitorilor din Cluj (refăcut între 1627-1629), care unea blazonul principelui cu cel al orașului (Fig. 4/4),

¹⁷ Bárczay Oszkár, *Heraldika Kézikönyve A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága*, Budapest, 1897, p. 315, fig. 645.

¹⁸ Gabriel Bethlen a fost proclamat „electus rex Hungariae” la 25 august 1620 de către Dieta de la Banska Bistrica, dar a renunțat solemn la tron la 6 ianuarie 1622, în urma tratatului de la Nikolsberg (D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 135).

¹⁹ Sigiliul din 1621 (Bicsok Z., Orbán Zs., *op. cit.*, p. 174).

²⁰ Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 78, 110.

operă finalizată împreună cu János Molnos în anul 1629²¹. Compoziția în care sunt redată însemnele princiare este circulară, asemănătoare unui sigiliu, și deși destul de diferită ca manieră de execuție față de blazonul descoperit la Făgăraș, ar fi un argument în plus pentru forma circulară în care a fost conceput acesta, și implicit a existenței părții inferioare. Dacă István Diószegi este într-adevăr autorul sculpturii, atunci mult mai probabil lucrarea i-a fost comandată de principe însuși, poate chiar în timpul activității acestuia la Făgăraș în anul 1618. Așadar mai multe date converg către o datare a blazonului în jurul anului 1620, decât către una post-mortem sugerată de inventarul din 1632²². În pofida acestor indicii, nu putem avea totuși certitudine în privința autorului, deoarece lipsesc deocamdată din registrele comerciale ale orașului Cluj referințe pentru o asemenea comandă princiară. De aceea, nu este exclus ca lucrarea să fie opera altor meșteri, din Transilvania sau chiar din străinătate, având în vedere anvergura și conexiunile central-europene ale lui G. Bethlen, duce de Opole printre altele.

Indiferent de către cine și când a fost finalizată lucrarea (în deceniul 2, 3 sau chiar 4 al secolului al XVII-lea), urmele de tocire de pe blazon indică faptul că acesta a fost în contact cu atmosfera de afară o perioadă de timp mai lungă. Nu există certitudine în privința locului în care era expus, dar pornind de la locul în care a fost găsit, este de presupus că blazonul se afla încastrat undeva pe zidul turnului Thomory (Fig. 7/1). Reamintesc că turnul respectiv ocupă o poziție importantă în arhitectura castelului, aflându-se în apropierea Sălii Tronului, unde se țineau dietele, de aceea un însemn de putere cum este piatra-blazon care face obiectul articolului trebuie să fi fost montată în apropiere, într-un loc cât mai vizibil. De ce nu a fost menționată prezența sa în acest loc (sau în altă parte a cetății) în inventarele care s-au făcut pe parcursul secolului al XVII-lea²³, nu putem răspunde la această chestiune.

²¹ Pe fațada de est a turnului croitorilor se află placa comemorativă din 1629, alcătuită din două părți. Cea de deasupra conține blazonul principelui Gabriel Bethlen, iar pe cea de dedesubt apare stema orașului Cluj și inscripția în limba latină care menționează contextul renovării, anii <1627, 1629> și numele persoanelor aflate atunci la conducerea orașului (*Enciclopedia virtuală maghiară din România*).

²² O datare post-mortem a blazonului l-ar exclude ca autor pe István Diószegi, deoarece acesta dispărea tot în 1629, dar pentru a rămâne pe filiera clujeană a meșterilor cioplitori în piatră, l-am putea lua în considerare pe fiul acestuia – Péter –, care și-a asistat tatăl la diverse lucrări în ultimii ani din viața acestuia, cum este, de pildă, placa de la turnul croitorilor din Cluj. Péter Diószegi a devenit renumit, la rândul său, prin crearea în anul 1632 a monumentului funerar al lui György Sükösd – castelanul de Racoș (jud. Brașov). Monumentul se afla la biserica reformată din Tirimia (jud. Mureș), în prezent fiind la Cluj, în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (<http://clasate.cimec.ro/detalii.asp?k=C8A37CE74B0746639BE0E0CC309B9EA7>; accesat: 19.10.2023).

²³ La cetatea Făgărașului s-au făcut inventare destul de amănunțite în anii 1632, 1637, 1656, 1676, dispunând astfel de o situație mult mai bine documentată decât la orice alt monument medieval din România. Deși de mare importanță pentru informațiile conținute, inventarele amintite sunt uneori confuzive, contradictorii și dificil de utilizat pentru descrierea cetății și castelului din secolul al XVII-lea (Gh. Sebestyén, *op. cit.*, p. 126-137). Inevitabil, în ciuda unor indicii oferite, acestea nu pot clarifica toate elementele constructive, o serie de probleme rămânând la stadiul de ipoteze, așa cum este și cazul blazonului lui Gabriel Bethlen. Cercetări

Când a fost înlăturat de pe zid blazonul este o altă discuție. Am presupus pentru acest eveniment o datare în jurul anului 1824, bazată pe inscripția „RENO J 1824” aflată pe latura de nord a turnului Thomory (Fig. 7/2-3), care marchează fără îndoială o intervenție renovatoare masivă. Cu această ocazie este de presupus că blazonul, aflat undeva la înălțime pe zidul turnului, a fost doborât²⁴, lăsat pe locul unde a căzut și acoperit ulterior cu un strat de moloz rezultat al activității constructive din preajma anului menționat. StratURI succesive de alte depuneri și nivelări au făcut ca în aproape 200 de ani piatra respectivă să fie acoperită de 1,30 m de pământ. Ce s-a întâmplat cu partea inferioară a blazonului? Înlăturată implicit tot atunci de pe turn, este posibil, fiind o piatră mai mică și ușoară, să fi fost cărată și aruncată în afara curții cetății ori a fost reutilizată ca material brut de construcție la interiorul unei zidării, în felul acesta rămânând până astăzi ascunsă vederii. Putem presupune, de asemenea, că a căzut în jurul turnului și se află încă într-un loc necercetat²⁵ sau că s-a aflat pe traseul canalizării executate în anii 1960-1970 și nu a fost recuperată. Reamintesc că locul în care s-a găsit blazonul, era la doar câțiva zeci de centimetri de traseul vechii și totodată noii canalizări.

Indiferent de controversele privind autorul și anul confecționării blazonului, locul în care a fost expus acesta și când a fost înlăturat, un fapt este cert, că avem de-a face cu o piesă de excepție, realizată cu multă măiestrie și finețe artistică, o adevărată raritate în contextul descoperirilor arheologice, dar și al artelor plastice din perioada Principatului transilvănean.

Mulțumiri: doamnei Iuliana Barnea pentru desenele privind reconstituirea blazonului; doamnei Judith Grapă pentru traducerea din limba maghiară și pentru informațiile puse la dispoziție din inventarele castelului; domnilor Szekeres Attila István și Tudor-Radu Tiron pentru sugestiile și informațiile oferite privind simbolistica heraldică a blazonului.

viitoare în arhivele care cuprind documente referitoare la cetatea Făgărașului în perioada austriacă ar putea să aducă date suplimentare privind soarta blazonului.

²⁴ Foarte probabil cu această ocazie, în urma căderii de la înălțime s-au produs spărturile constatate în special la partea superioară a blazonului (coroana, etichete și capetele leilor).

²⁵ Spațiul dintre latura de sud a turnului Thomory și S.12 (traseul conductelor) a fost verificat ulterior printr-o secțiune de circa 7,00x1,50 m, ad: -2,00 m, dar nu s-a găsit nimic.

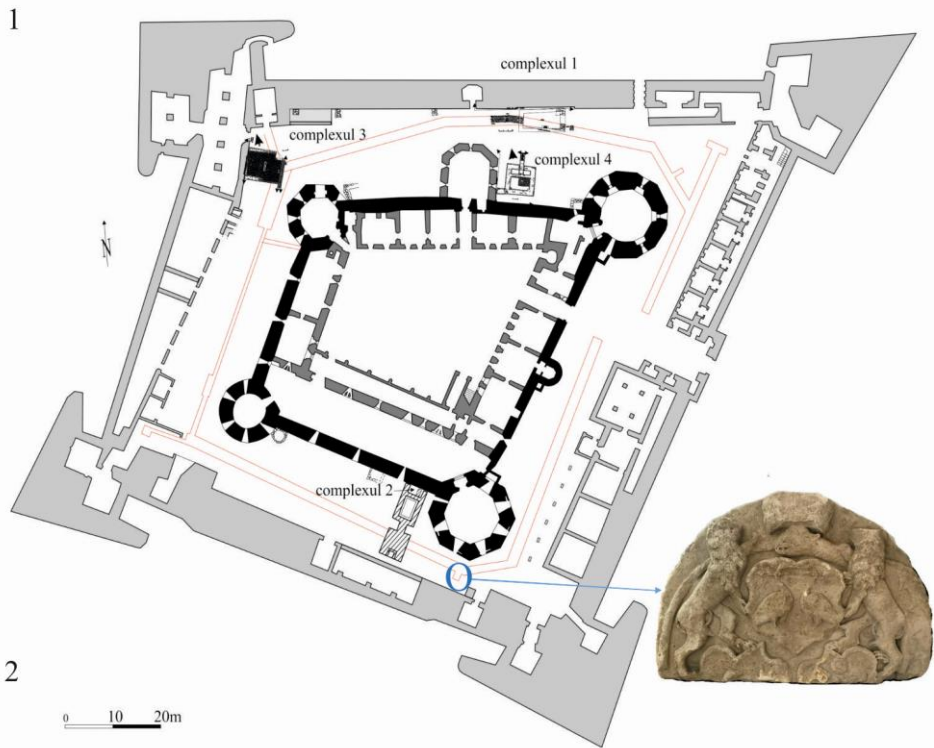
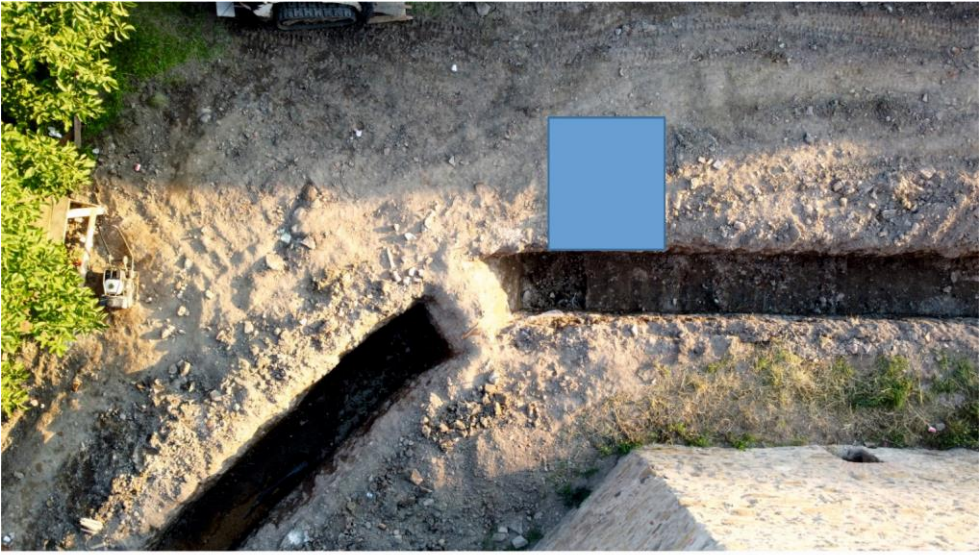

Fig. 1. Contextul arheologic al descoperirii: 1 vedere dinspre sud-vest a cetății Făgărașului; 2 planul cetății cu secțiunile efectuate pentru refacerea utilităților.

1

2

Fig. 2. Locul descoperirii: 1-2 secțiunea și caseta în care a fost găsit blazonul.

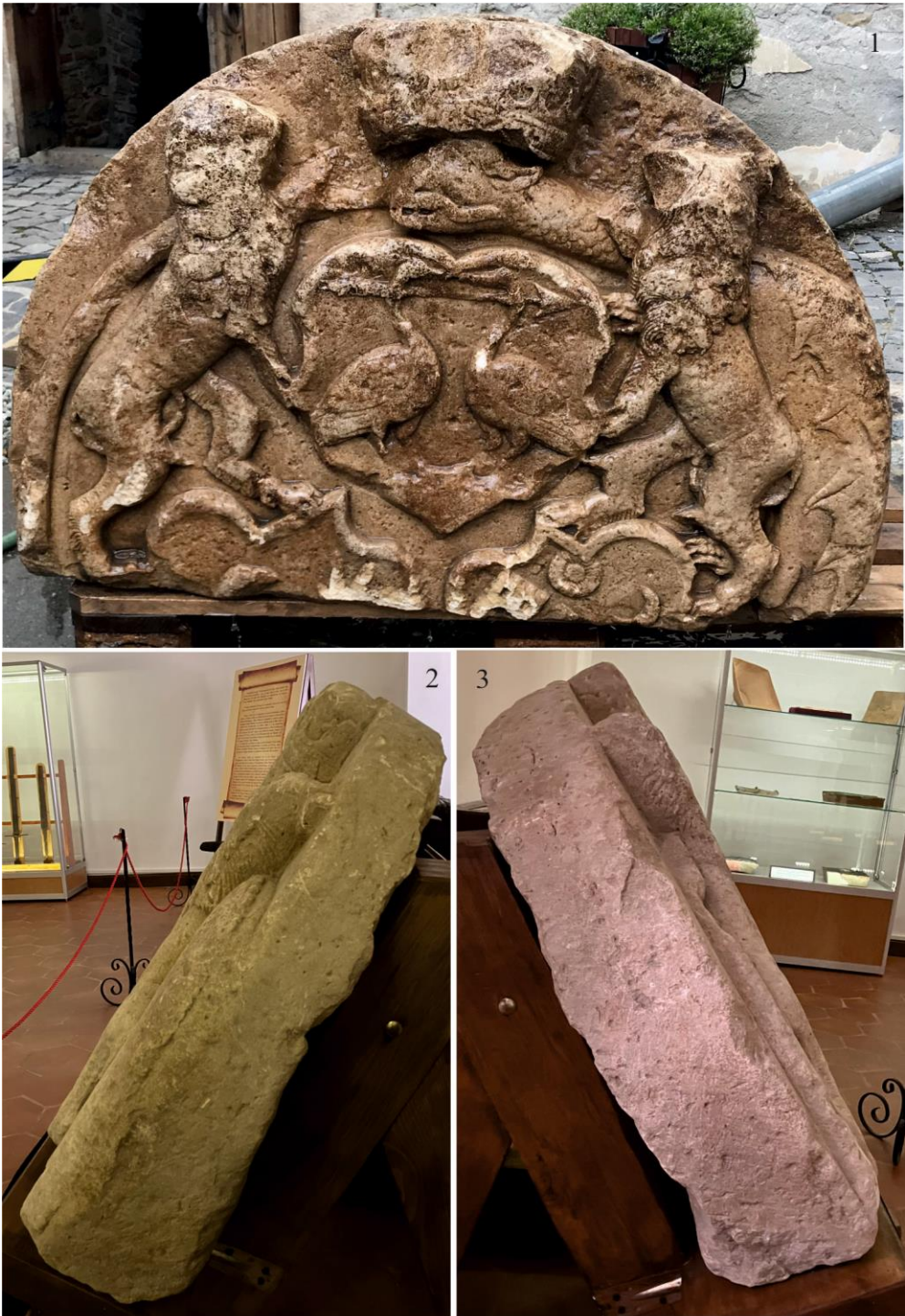

Fig. 3. 1 Piatra cu blazonul lui Gabriel Bethlen după o curățare preliminară în ziua descoperirii; 2-3 vederi laterale ale pietrei.

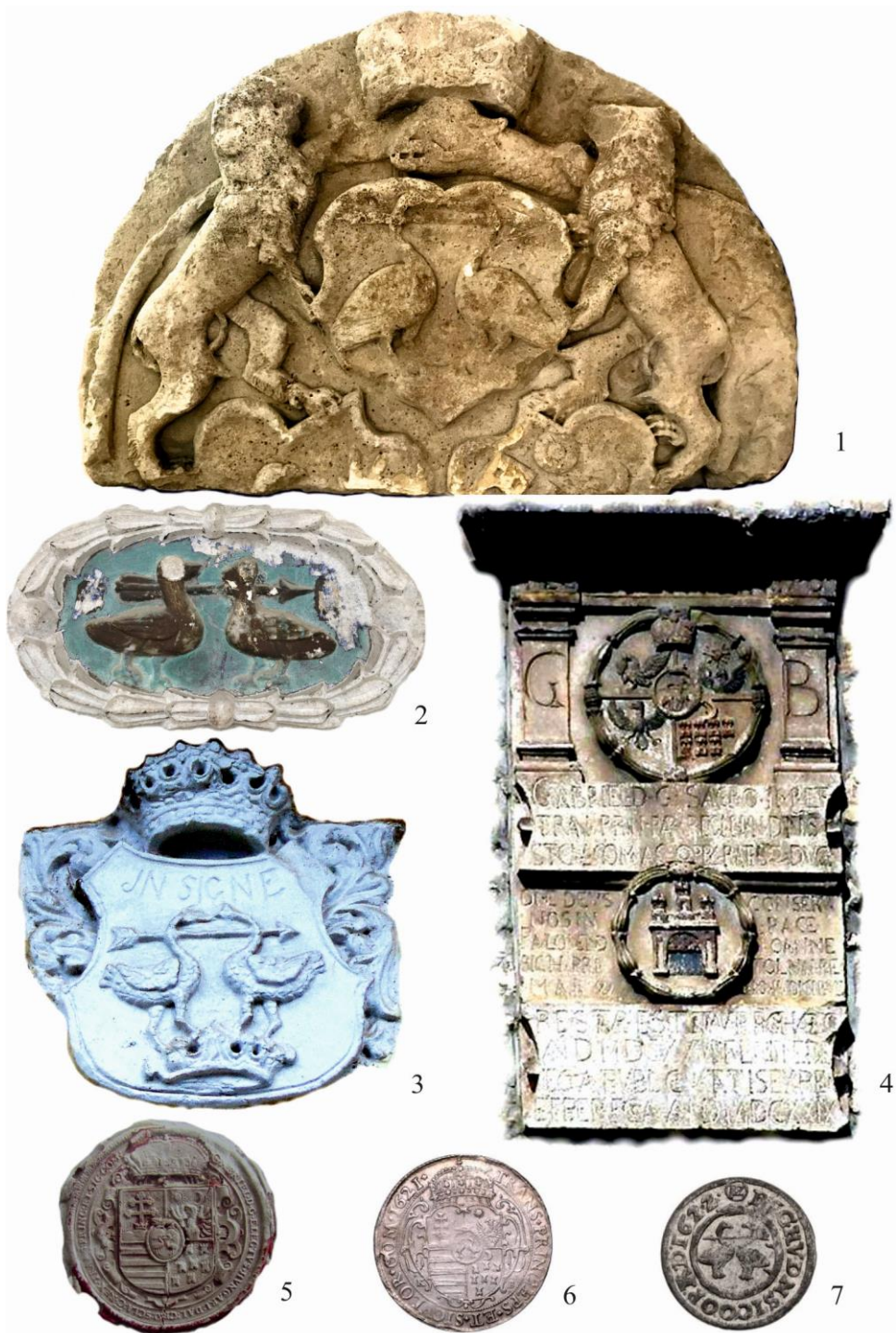

Fig. 4. Reprezentări heraldice ale blazonului lui Gabriel Bethlen: 1-2 Cetatea Făgărașului; 3 Colegiul Gabriel Bethlen din Aiud; 4 Turnul croitorilor din Cluj; 5 sigiliul princiar din 1621; 6 taler 1621; 7 monedă (3 kreuzer) 1622.

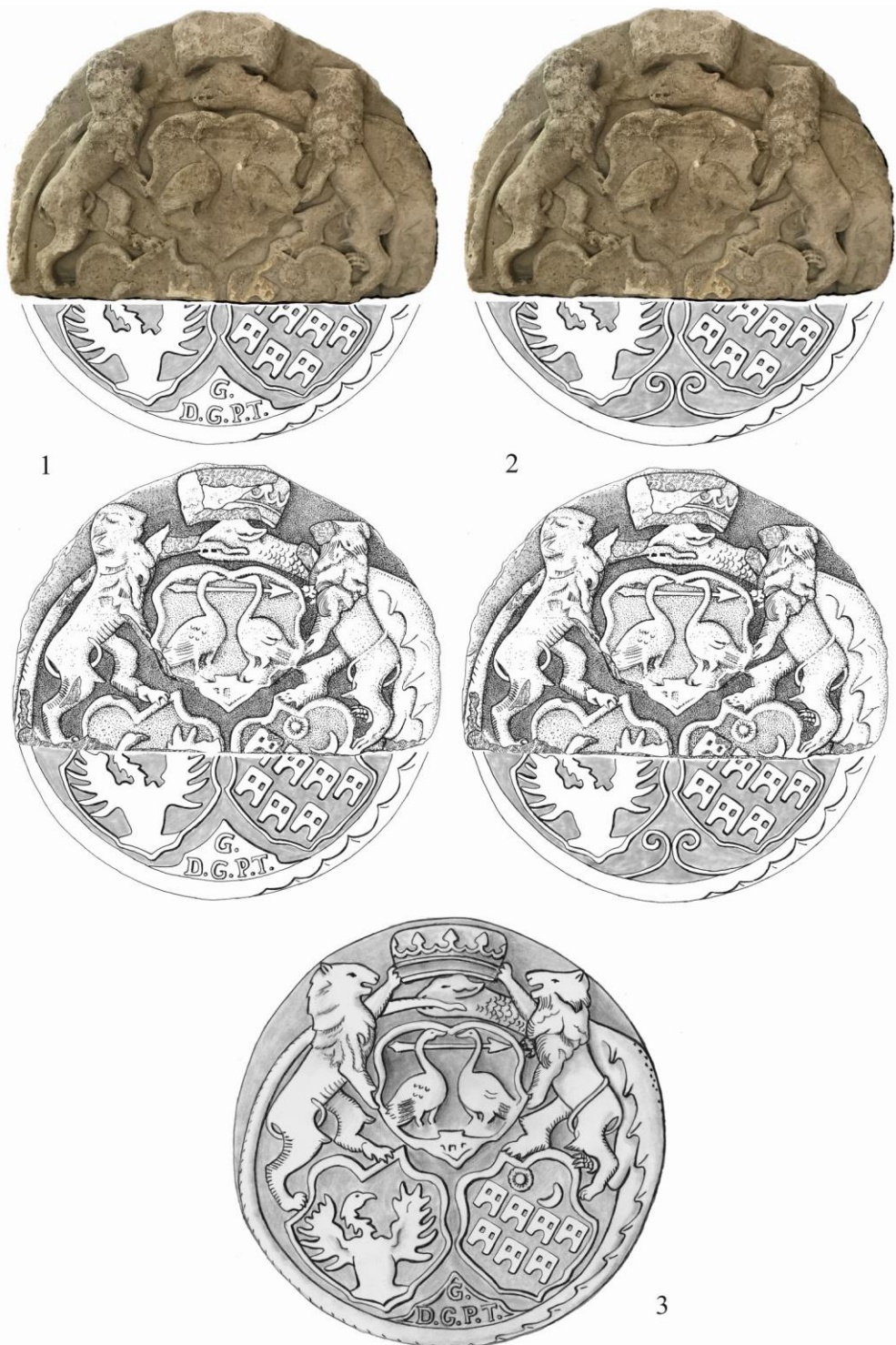

Fig. 5. Două pietre – un blazon unitar: 1-2 propuneri de reconstituire; 3 ipoteză de reconstituire și cu refacerea elementelor distruse din vechime.

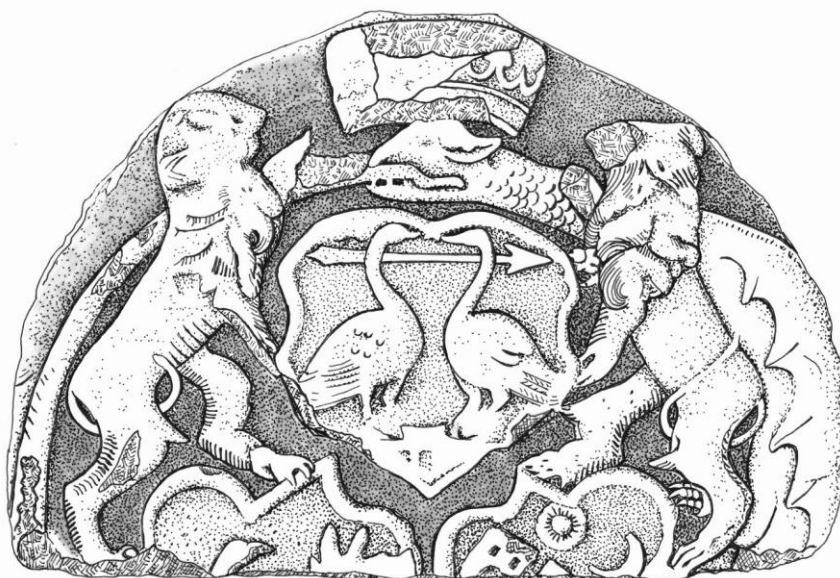

Fig. 6. 1 Desen cu imaginea blazonului în starea actuală; 2 desen cu refacerea elementelor distruse din vechime, completat cu o variantă de reconstituire a blazonului inițial.

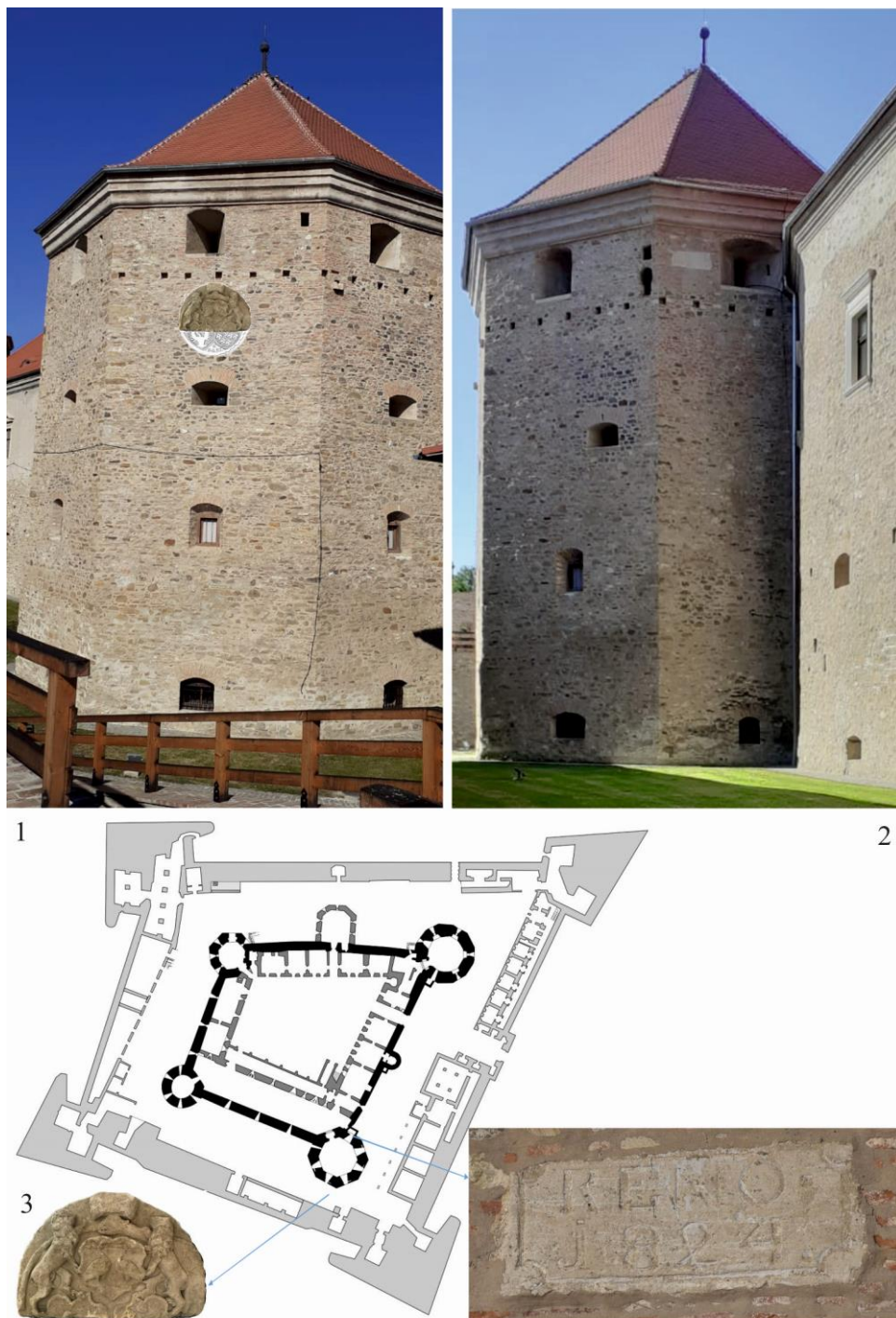

Fig. 7. Turnul Tomory: 1 vedere dinspre sud-est cu propunerea de amplasare a blazonului; 2 vedere dinspre nord cu inscripția „RENO J 1824”; 3 planul cetății cu marcarea locului descoperirii blazonului și cel al amplasării inscripției pe turn.